

*Edice a materiály***Normalizace
a československá kinematografie**

Archiv ÚV KSČ, deponovaný odnedávna ve Státním ústředním archivu, obsahuje klíčové písemnosti k československým dějinám posledních padesáti let. K takovým písemnostem jistě patří i předkládané dokumenty,¹⁾ které na celé dvacetiletí ovlivnily úroveň a společenskou úlohu českého a slovenského filmu. Oba materiály ukazují, jak se nejvyšší mocenská skupina v zemi dívala na práci filmařů na konci šedesátých let a naznačují způsob, jakým se vypořádala s odpůrci režimu, a to nejen z oblasti kinematografie. Dokumenty, vypracované jako podkladové zprávy pro schůze předsednictva ÚV KSČ v rozmezí jednoho roku, tvoří vlastně celek, když druhý navazuje na první a celkově uzavírá tuto etapu vývoje kinematografie.

„Normalizace“ ve filmu začala v září 1969 výměnou ředitele Československého filmu. Aloise Poledňáka, rozhodného proreformně orientovaného poslance Národního shromáždění a předsedu kulturního výboru sněmovny, vystřídal na tomto postu Jiří Purš, „nomenklaturní kádr“, vedoucí oddělení ministerstva kultury. Ještě do konce roku Purš odvolal ředitele Filmového studia Barrandov, ředitele Ústřední půjčovny filmů, ředitele Krátkého filmu a další vedoucí pracovníky, kteří „stáli na pravicově oportunistických pozicích“. Jím nově jmenovaní „normalizátoři“ začali ihned plnit svou úlohu. Během několika týdnů prověřili všechny relevantní filmy a ty „nevhodné“ vyřadili z distribuce. „Zhodnotili“ českou a slovenskou filmovou tvorbu z let 1968 a 1969 a rozhodli o osudu rozpracovaných projektů.²⁾ Ředitel Purš obnovil ke konci roku 1969 „přátelské vztahy se socialistickými kinematografiemi“, když podepsal smlouvy o spolupráci se zástupci vedení východoněmeckého a sovětského filmu.

S počátkem roku 1970 přišla první vlna razantních „konsolidačních“ kroků nového vedení. K 15. lednu 1970 byly rozpuštěny ideově umělecké rady při tvůrčích skupinách a i ty byly posléze, k 1. březnu 1970, zrušeny.³⁾ Nejvýrazněji postihla následující čistka scenáristy, spisovatele a dramaturgy, protože většina z nich se aktivně účastnila politického dění. Lepším dojmem na „normalizátory“ působili režiséri, z jejichž středu se již na počátku roku 1970 vydělila početná skupina v čele s Otakarem Vávrou, která se přihlásila k aktivní spolupráci s režimem. Nové vedení Československého filmu se také postaralo o to, aby již napříště nevznikaly filmy, „které by byly v rozporu s politikou strany“: zřídilo totiž centrální Ideově uměleckou radu Filmového studia Barrandov v čele s jeho ředitelem Miloslavem Fáberou.⁴⁾

1) Předsednictvo ÚV KSČ se celkovou „situací v oblasti kinematografie“ zabývalo pouze dvakrát – proto tedy pouze dva dokumenty.

2) Viz dokument II, zvláště s. 180.

3) SÚA, Byro pro řízení stranické práce v českých zemích, f. 02/7, sv. 22, a. j. 47, b. 5, příloha III, s. 6. Tento dokument, tedy jeho nejpodstatnější část – přílohu III, přetiskl již Antonín Roček v prvním dílu ediční řady *Prameny zla*, nazvaném *Věda a kultura*. Roček však neotiskl závěrečných jedenáct stran textu. Srov.: *Prameny zla. Věda a kultura. Komunistická strana Československa a problematika kultury a masmédií*. Ed. Tomáš Grulich, Petr A. Roček, Praha 1990 – 1992, s. 123 – 131.

4) Tamtéž, s. 7.

Proti neposlušným a nepřizpůsobivým tvůrcům, hlavně však proti FITES a bývalému vedení Československého filmu, použil režim Ústřední komisi lidové kontroly, která dostala od předsednictva ÚV KSČ za úkol „prověrku Čs. filmu“, tedy zevrubnou revizi všech smluv a účtů.⁵⁾ Výsledky „prověrky“, která proběhla na jaře 1970, byly zveřejňovány v denním tisku a ostouzely zvláště bývalého ředitele Aloise Poledňáka a vedení FITES, samozřejmě bez možnosti obhajoby. Následným několikaměsíčním pobytem Aloise Poledňáka ve vazbě skončila první fáze „normalizace“ v české a slovenské kinematografii.

V jakém dějinném kontextu se právě popsané události odehrávaly? V následujícím stručném přehledu si připomeňme nejdůležitější fakta.⁶⁾

Hlavním úkolem husákovského vedení KSČ, zvoleného v dubnu 1969, byla postupná „normalizace“ a „konsolidace“ všech oblastí života společnosti. První krok, který toto vedení učinilo, směřoval k ovládnutí sdělovacích prostředků, bez jejichž účinné podpory nemohlo počítat se zdarem. Důslednou „kádrovou“ politikou, zastavením některých časopisů a intenzivním tlakem na stranické organizace dosáhlo již během května toho, že sami novináři zahájili rozsáhlou kampaň, kterou se přihlásili ke své spoluodpovědnosti za události posledního roku publikováním *Slova do vlastních řad* ze 17. května 1969.

Do otevřeného střetu s občany se husákovské vedení dostalo v srpnu 1969 při prvním výročí okupace Československa spojeneckými vojsky. Rozsáhlé přípravy na toto výročí, do kterých byly zapojeny policejní a vojenské jednotky společně s Lidovými milicemi, měly všem lidem názorně předvést, že nový režim nepřipustí již žádné otevřené protestní akce. Výsledkem pouličních demonstrací s prvky občanské války v Praze, Brně a Liberci ve dnech 18. – 21. srpna 1969 bylo šest mrtvých a stovky zraněných. Následující den, tedy 22. srpna 1969, přijalo předsednictvo Federálního shromáždění v čele s Alexandrem Dubčekem zákonné opatření č. 99/1969 Sb., tzv. prügelpatent, kterým se podstatně omezovala lidská práva v Československu. Tato norma umožňovala policejním a soudním orgánům postihnout účastníky demonstrací a vůbec všechny občany, kteří se jakýmkoli způsobem postavili proti režimu. Zasedání Federálního shromáždění ve dnech 15. – 16. října 1969 potvrdilo proti hlasům dvou poslanců jeho plnou platnost.

Období mezi zářím 1969 a počátkem roku 1971 tvoří nesporně vrchol celého procesu „normalizace“. Ve dnech 25. – 26. září 1969 proběhlo v Praze zasedání ÚV KSČ, na kterém se rozhodlo o podstatném zesílení dosavadní politické linie vládnoucí strany. Bylo zrušeno usnesení ÚV KSČ z července 1968 o neúčasti KSČ na varšavské schůzce, zrušeno usnesení předsednictva ÚV KSČ z 21. 8. 1968 ke vstupu spojeneckých vojsk na území ČSSR, tzv. vysočanský sjezd prohlášen za nelegální a protistranický, vojenské obsazení ČSSR pěti státy Varšavské smlouvy poprvé oficiálně označeno jako internacionální pomoc atd. Zasedání ÚV KSČ také schválilo Výzvu k rozvinutí pracovní iniciativy k 25. výročí osvobození Československa Sovětskou armádou. Tato Výzva již obsahovala hlavní heslo „normalizace“ – „Klidem a poctivou prací za další rozkvět země“.

-
- 5) Z této „prověrky“ se v SÚA dochovaly výsledné zprávy: Zpráva o prověrce vybraných úseků hospodářské činnosti Svazu filmových a televizních umělců. – Viz SÚA, Předsednictvo ÚV KSČ, f. 02/1, sv. 130, a. j. 206, b. 5. Zpráva o výsledku prověrky hospodárnosti při vynakládání materiálových a finančních prostředků v podniku Čs. filmexport Praha. – Viz SÚA, Předsednictvo ÚV KSČ, f. 02/1, sv. 130, a. j. 206, b. 4. Zpráva o prověrce na ústředním ředitelství Čs. filmu, Filmovém studiu Barrandov, Filmových laboratořích a Krátkém filmu. – Viz SÚA, Předsednictvo ÚV KSČ, f. 02/1, sv. 146, a. j. 224. (Tuto Zprávu jsem neměl k dispozici, a proto její název – zde převzatý z inventáře – asi nebude úplně přesný.)
- 6) Následující přehled vznikl na základě rukopisu Josefa B e l d y *Konečná fáze likvidace obrodného procesu*, který autor napsal pro Komisi vlády ČSFR pro analýzu událostí let 1967 – 1970. Podstatně zkrácená verze této studie vyšla in: *Československo roku 1968. 2. díl: Počátky normalizace*. Praha 1993. Rukopis je uložen ve sbírkách dokumentačního oddělení Ústavu pro soudobé dějiny AV ČR.

Nejvýraznějším výsledkem zářijového zasedání (kromě vyloučení některých známých členů ÚV KSČ z tohoto orgánu) se stal plán plošné čistky celé KSČ formou pohovorů a prověrek spojených s výměnou stranických legitimací.

K 1. říjnu 1969 vypracoval ministr vnitra Jan Pelnář celkovou bilanci všech občanů, kteří po srpnu 1968 emigrovali z Československa. Ve zprávě zaslané předsedovi vlády konstatoval, že amnestie prezidenta republiky pro navrátilé emigranty (vyhlášená 27. 5. 1969 a platná do 15. 9. 1969) využilo pouze 514 osob, že však během letních zájezdů současně emigrovalo 461 občanů. Po 15. září 1969 zůstávalo v zahraničí 42 000 emigrantů.

Ve dnech 15. – 16. října 1969 proběhlo první podzimní zasedání Federálního shromáždění. Ze svých funkcí v jeho předsednictvu byli odvoláni Alexander Dubček a Josef Smrkovský, další poslanci, nepohodlní svými „protistranickými, protisocialistickými a protisovětskými“ názory vedení KSČ, rezignovali a mandáty několika jiných byly prohlášeny za neplatné. Na návrh vlády schválilo „konsolidující se“ Federální shromáždění ústavní zákon č. 117/1969 Sb., kterým se odkládaly všeobecné volby, neboť mezi „normalizátory“ panovala obava z opětovného zvolení některých proreformních politiků do zastupitelských sborů. Zákon rovněž stanovoval způsob umožňující zbavit poslance mandátu na návrh některého z orgánů Národní fronty. V důsledku přijetí ústavního zákona č. 117/1969 Sb. zprostilo Federální shromáždění do 24. 6. 1970 funkce dvanáct poslanců a třicet jich rezignovalo. K témuž datu odešlo z Národních výborů všech stupňů celkem 18 410 poslanců.

V souvislosti s výročím vzniku československého státu vyhlásila ministerstva vnitra a národní obrany od 27. října 1969 odstupňovanou pohotovost svých jednotek. Stejná opatření učinil také náčelník štábu Lidových milicí.

V listopadu 1969 schválila již „znormalizovaná“ Česká národní rada úpravu zákona o státním občanství, která poskytovala ministerstvu vnitra možnost odnímat státní občanství pro „poškození státních zájmů“, jinými slovy: komunistické úřady tak mohly zbavit československého občanství především emigranty.

Koncem roku 1969 si neustávající občanská nespokojenost vynutila na vládě několik opatření, jež měla poněkud zvýšit životní úroveň obyvatelstva a řešit neuspokojivou situaci v zásobování. Patřily mezi ně vyhlášení o zmrazení maloobchodních cen z 22. 12. 1969 s platností od 1. 1. 1970 a návrhy na úpravy daně ze mzdy zvýhodňující některé sociální skupiny, zvýšení nejnižších důchodů, odstranění nedostatku textilu a obuvi na trhu, dovoz nábytku, kožené obuvi, konfekce, trikotáže atd.

V lednu 1970 proběhlo plenární zasedání ÚV KSČ, jehož nejdůležitějším bodem bylo vyhlášení všeobecné čistky KSČ formou pohovorů a výměny stranických legitimací. Prvním krokem k plánovanému vylučování proreformních členů se stal Dopis ÚV KSČ všem základním organizacím a členům strany, v němž zaznívaly hlavní teze „normalizace“: „...obnovení jednoty strany na základech marxismu-leninismu, zvýšení její akceschopnosti, revoluční bojovnosti a prosazení její vedoucí úlohy do všech úseků společenského života, aby se rok 1970 stal rokem všeobecné konsolidace.“ V Dopise ale i ve sdělovacích prostředcích se začala zdůrazňovat „pomýlenost“ velké části „jinak poctivých a čestných straníků“, svedených značným počtem „pravicově oportunistických živlů“. Během února 1970 začala první fáze čistky KSČ. Dohromady se utvořilo 70 217 prověřkových komisí různých stupňů, v nichž zasedalo přibližně 235 000 komunistů. Komise měly prozkoumat politickou činnost více než jeden a půl milionu členů KSČ. Rozhodujícím kritériem pro setrvání ve straně či vyloučení z ní se stal souhlas nebo nesouhlas se vstupem okupačních vojsk na území Československa. Pro ukončení členství v KSČ existovaly dvě formy – vedle přímého vyloučení tu byla možnost zrušení členství, která skýtala větší šanci na relativně dobré pracovní zařazení. V souvislosti s právě začínajícím procesem hromadného vylučování rozhodlo předsednictvo

ÚV KSČ zpracovat Směrnici ÚV KSČ k založení a vedení jednotné centrální evidence exponentů pravice.

První fáze čistky však nepřinesla očekávané výsledky, protože původní komise, jejichž členové se většinou osobně znali s prověřovanými dlouhá léta, pracovaly příliš liberálně. Proto se v dubnu 1970 předsednictvo ÚV KSČ rozhodlo pro nová – podstatně tvrdší pravidla stranické „očisty“. Usnesení mimo jiné připouštělo možnost pozastavit členství v KSČ a rozpustit organizace, ve kterých se nepodařilo utvořit „zdravé jádro“. Druhá fáze čistky probíhala celé jaro a léto takovým tempem, že již na konci září mohl Gustáv Husák prohlásit, že výměna stranických legitimací skončila.⁷⁾

Kvůli obavám z demonstrací a dalších otevřených střetů s obyvatelstvem uspořádali sovětská a československá generálové během srpna, tedy při příležitosti druhého výročí sovětské okupace, týdenní operační cvičení na území ČSSR koordinované s podobnou bezpečnostní akcí jednotek ministerstva vnitra. Hned v září pak vznikl Pohotovostní útvar, který měl čelit všem případným demonstracím. Okolo 28. října 1970, znovu s cílem ukázat sílu, proběhlo velké cvičení Lidových milic kolem Prahy, Brna a Bratislavy.

Na přelomu října a listopadu ustavil ministr kultury Literární radu, která měla určovat, kdo bude vydáván a kdo ne. V jejím čele stanul Vilém Závada.⁸⁾

Na počátku prosince 1970 mluvil Gustáv Husák o právě dohotoveném *Poučení z krizového vývoje ve straně a společnosti po XIII. sjezdu KSČ*, jež se poté na dvacet let stalo jediným oficiálně přípustným výkladem událostí let 1968 – 1969. Za sepsání *Poučení* odpovídala politická skupina, vytvořená již 1. září 1969, ve složení Gustáv Husák, Vasil Bilak, Josef Kempný, Oldřich Černík, Lubomír Štrougal a Štefan Sádovský.

Na přelomu let 1970 – 1971 se celková situace ve společnosti již natolik uklidnila, že si vedení KSČ mohlo dovolit zahájit první politické procesy.⁹⁾

Jiří Hoppe

7) Písemnou Zprávu o průběhu a výsledcích výměny členských legitimací KSČ v roce 1970 projednávalo a schválilo plenární zasedání ÚV KSČ 10. – 11. 12. 1970. V letech 1968 – 1970 odešlo z KSČ 473 731 členů, tj. 28 %. Především v humanitních oborech pak vyvstával problém, co s odbornými, talentovanými ale „pravicově oportunistickými“ pracovníky, kteří museli odejít ze svých oborů.

8) Literární rada Ministerstva kultury České socialistické republiky byla ustavena 29. 10. 1970 jako poradní orgán. Kromě již zmíněného Závady v ní zasedal také Kamil Bednář. Ze známějších členů: Miroslav Florian, František Hrubín, Jan Kozák, Jan Pilař, Alexej Pludek, Josef Rybák, Ivan Skála, Štěpán Vlašín a další. Vedle literární rady mělo ministerstvo také divadelní radu, hudební radu a výtvarnou radu, které se ustavily v lednu 1970.

9) Jako první – v únoru 1971 – zasedl do soudní lavice Vladimír Škutina za „urážku hlavy státu“ a „spojenců“. Byl odsouzen k neúměrně vysokému trestu 2 let odnětí svobody. Druhý politický proces Husákovy režimu proběhl v březnu 1971 se skupinou 19 mladých lidí v čele s Petrem Uhlem. Obžaloba je vinila z toho, že vytvořili tajnou protistátní skupinu nazvanou Hnutí revoluční mládeže, později Revoluční socialistickou stranu. Tresty se pohybovaly v rozmezí od 12 měsíců do 4 let, přičemž maximální taxu „obdržel“ Petr Uhl.

Přímo vzorovou ukázkou politického procesu objednaného okupanty se stal soud s bývalým generálporučíkem Václavem Prchlíkem. Prchlík obvinili z toho, že na tiskové konferenci 15. 7. 1968 vyzradil státní tajemství, ve skutečnosti byl však souzen kvůli svým názorům na systém velení Varšavské smlouvy a za snahu o jeho reorganizaci.

Archeografický úvod

Oba publikované dokumenty pocházejí z archivu ÚV KSČ, který je nyní uložen v SÚA. Oba původně vznikly jako podkladové zprávy pro jednání předsednictva ÚV KSČ, čemuž také odpovídá jejich formální stránka.

Dokumenty jsou psány na psacím stroji a pak pravděpodobně množeny na ormigu. Úvodní stránky obou dokumentů, tzv. „košilky“, nesou stopy archivního zpracování, ať již jde o modrofialová razítka s vepsanými údaji o umístění či rukopisné opravy čísel jednacích apod.

Oba dokumenty jsou v naší edici vybaveny záhlavními registry, údaji o archivním uložení a dvojím poznámkovým aparátem umístěným na konci každého dokumentu. Textové (abecední) poznámky obsahují vnější popis dokumentů, zatímco věcné (číselné) poznámky vysvětlují další souvislosti a citují či odkazují na další prameny.

Přetiskované texty zůstaly v původní podobě, neboť pisatelé obou dokumentů používali již současné spisovné normy; jejich transkripce tedy nebyla nutná. Bez opravy jsme ponechali opakovaný výskyt slova *politickoideový* namísto *politicko-ideový*. Dokument I a příloha IV/c k dokumentu II byly psány pravděpodobně na psacích strojích, které neměly kulaté závorky, a písaři proto používali lomítek. V naší edici jsme je nahradili kulatými závorkami. V devíti případech jsme doplnili chybějící interpunkci. Čtyřikrát jsme opravili *tématický* na *tematický*, jednou chybné psaní *vcelku* na *v celku*. Hranatými závorkami vyznačujeme grafickou úpravu obou textů a jejich příloh. Používáme je i v případech, kdy bylo nutné opravit chyby ve vlastních jménech a názvech filmů.

(Poděkování: V SÚA jsem se vždy setkal s mimořádnou vstřícností dr. Aleny Noskové a Jarmily Dvořákové. Odbornou radu mi ochotně poskytly ing. Stanislava Vlachová z České obchodní akademie v Resslově ulici, ing. Helena Bendová z Obchodní akademie v Dušní ulici a paní Vlasta Ctiborová, s nimiž jsem se, bohužel neúspěšně, pokoušel rozluštit těsnopisné věty.)

J. H.

Použité zkratky:

a. j.	– archivní jednotka	KV ČSFR	– komise vlády Československé federativní republiky pro analýzu událostí let 1967 – 1970
b. m.	– bez uvedení místa vydání		
Brat.	– Bratislava		
CZV	– celozávodní výbor	MFF	– mezinárodní filmový festival
č.	– číslo	NF	– Národní fronta
ČNR	– Česká národní rada	NDR	– Německá demokratická republika
čs.	– československý	NSR	– Německá spolková republika
ČSR	– Česká socialistická republika	PÚV	– předsednictvo ústředního výboru
ČSSR	– Československá socialistická republika	s.	– strana
f.	– fond	SNR	– Slovenská národní rada
FEX	– Filmexport	SSR	– Slovenská socialistická republika
FITES	– Svaz československých filmových a televizních umělců	SSSR	– Svaz sovětských socialistických republik
FL	– Filmové laboratoře	SÚA	– Státní ústřední archiv
FP	– Filmový průmysl	sv.	– svazek
FS	– Filmové studio	ŠHF	– Štúdio hraných filmov
FSB	– Filmové studio Barrandov	TS	– tvůrčí skupina
KF	– Krátký film	ÚKLK	– Ústřední komise lidové kontroly
KSČ	– Komunistická strana Československa	ÚPF	– Ústřední půjčovna filmů
KSS	– Komunistická strana Slovenska	ÚŘ	– Ústřední ředitelství
		ÚSD	– Ústav pro soudobé dějiny
		ÚV	– ústřední výbor
		ZO	– základní organizace